

Alles of niets

De Sovjetunie is in de meest kritieke periode van haar bestaan beland. Als president Gorbatsjov deze weken de republieken niet voldoende tegemoetkomt met radicale economische hervormingen en decentralisatie van de macht, is hij binnenkort de president van een land dat niet meer bestaat. Het vertrouwen in de president en de communistische regering is geheel verdwenen. De hervormingsgezinde oppositie is versnipperd in honderden kleine partijtjes, die (nog) niet goed in staat lijken een regeringsalternatief te vormen, dat wel de steun van grote delen van de bevolking geniet. De meeste Sovjetrepublieken gaan daarom hun eigen weg. Zij hebben aangekondigd zich niets meer van Sovjetwetten en -decreten aan te trekken en lossen hun politieke en economische problemen liever zelfstandig op. Het is echter twijfelachtig of een volledige verzelfstandiging van de Sovjetrepublieken op dit moment de beste oplossing is voor de economische problemen. Handhaven van een gemeenschappelijke markt en één munteenheid voor de hele unie biedt meer kans op welslagen van de radicale economische hervormingsplannen dan de oprichting van vijftien protectionistisch ingestelde landen met elk hun eigen munt.

Dat de economie radicaal hervormd moet worden, is boven elke twijfel verheven. In dezelfde periode dat de Sovjetunie opener en hervormingsgezinder is geworden, is de economie in het moeras weggezonden. Door dalende inkomsten uit olie-export en alcoholaccijnzen is de staat in grote financiële problemen gekomen. De staat heeft de tekorten grotendeels monetair gefinancierd, omdat een goed functionerende kapitaalmarkt ontbreekt. De inflatie is hierdoor sterk gestegen. Daarnaast hebben ambitieuze investerings- en produktieplannen die gepaard gingen met enige liberalisatie van lonen en prijzen een averechtse uitwerking gehad. Veel investeringsprojecten zijn door verkeerde allocatie en het ontbreken van essentiële onderdelen nooit productief geworden. De introductie van loon- en prijsprikkels heeft wel tot hogere lonen en prijzen geleid, maar niet tot een hogere produktiviteit. De hoge investeringsuitgaven hebben daarentegen wel geleid tot verdringing van de produktie van consumptiegoederen. De aandacht voor produktiviteitsverhoging in de landbouw is verminderd. De eerste levensbehoeften zijn hierdoor zeer schaars geworden.

Door de wifelende houding van de centrale autoriteiten over de voorgestelde hervormingsplannen is het vertrouwen dat het nog goed zal komen met de economie verdwenen. Regeringen van de republieken en burgemeesters van grote steden proberen daarom voor de 'eigen' bevolking te redden wat er te redden valt. Ze trachten de beschikbare goederen voor de eigen bevolking te behouden door rantsoenering en andere protectionistische maatregelen, zoals het instellen van grenswachten. Tevens willen ze met deze maatregelen 'uitbuiting' van hun eigen land tegengaan die ontstaat doordat grondstoffen en halffabrikaten tegen kunstmatig lage prijzen naar andere Sovjetrepublieken worden geëxporteerd. Het gevaar dreigt dat de schaarste hierdoor alleen maar verder toeneemt. De onderlinge afhankelijkheid is groot. Vaak wordt een bepaald goed maar op één plaats in de Sovjetunie geproduceerd en is deze industrie voor grondstoffen en halffabrikaten afhankelijk van invoer uit andere republieken. Door de protectionistische maatregelen verplaatst de schaarste zich steeds verder door de economie. Daarnaast lokt de rantsoenering in de steden tegenmaatregelen uit van de plattelandsbevolking, die weigert nog langer voedsel naar de steden aan te voeren.

Het is mogelijk dat de republieken zich zelf uit het economische moeras kunnen helpen, maar vanwege de kosten die gepaard gaan met een niet-gemeenschappelijke markt lijkt het verstandiger enige vorm van samenwerking te blijven zoeken. Hier ligt de kans van Gorbatsjov om enig centraal gezag te handhaven. Door te trachten een coalitie te vormen met hervormingsgezinde groepen in de republieken krijgt de president van de Sovjetunie de kans zich wat onafhankelijker op te stellen van de impopulaire communistische partij, zonder zijn machtsbasis geheel te verliezen. Daar staat tegenover dat hij – zoals in het nieuwe unieverdrag wordt voorzien – een groot deel van zijn bevoegdheden zal moeten overdragen aan de regeringen van de republieken. De vorming van een coalitie lijkt de enige manier om nog enige steun bij de republieken en de bevolking terug te winnen. Dit laatste is van groot belang. Voor de economische hervormingen is het vertrouwen van de bevolking nodig, want de voorgestelde maatregelen zijn zwaar en pijnlijk.

De hervormingsplannen beogen van de Sovjetunie binnen twee jaar een redelijk draaiende markteconomie te maken. De collectieve landbouwbedrijven moeten worden opgedeeld en verkocht aan de boeren. Staatsbedrijven dienen te worden verkocht, te beginnen met winkels en andere kleine dienstverlenende bedrijfjes, waarna ook de industrieën te koop worden aangeboden aan de arbeiders, managers en buitenlandse investeerders. Om dit laatste aantrekkelijk te maken wordt de roebel gedevalueerd en vrij verhandelbaar. De prijzen van de meeste goederen gaan omhoog en worden langzamerhand aan de markt overgelaten. Slechts de prijzen van enkele eerste levensbehoeften blijven onder controle om het armste deel van de bevolking te beschermen. Om deze reden zullen ook de lonen aan de stijgende prijzen worden aangepast. De inflatiedreiging die hiervan uitgaat, wordt bestreden door het overheidstekort terug te dringen en een banksysteem op te richten naar westers model. Hiermee wordt een autoriteit gecreëerd die de geldhoeveelheid beteugelt en kan er een kapitaalmarkt ontstaan.

De radicaliteit van deze plannen belooft meer succes dan de voorzichtige hervormingen tot nu toe. Doordat alles tegelijk wordt aangepakt is de kans op ongewenste uitkomsten geringer dan wanneer er in kleine stapjes wordt hervormd. Of het echter zo snel kan gaan als beloofd, is natuurlijk de vraag. Om in zo'n korte tijd alle staatsbedrijven te verkopen lijkt vrijwel ondoenlijk. Bovendien kan de monopoliepositie die veel te privatiseren bedrijven hebben, in een economie waar zoveel goederen schaars zijn, leiden tot een enorme extra druk op de prijzen. De inflatie dreigt nu al uit de hand te lopen en als de economie zich niet zo snel herstelt als voorzien, stijgt de werkloosheid. Hierdoor kunnen bij de bevolking grote weerstanden ontstaan tegen de harde kanten van de markteconomie die zeventig jaar lang is beschouwd als synoniem van klassetegenstellingen en uitbuiting. Het gevaar is reëel dat de autoriteiten, om niet alle steun van de bevolking te verliezen, een minder krap monetair en budgettair beleid gaan voeren, waardoor het hervormingsproces in gevaar komt. Bovendien zullen republieken dan opnieuw de neiging hebben zich op zichzelf terug te trekken en de unie uit elkaar te laten vallen. Ondanks deze gevaren is er op dit moment geen andere keus dan gezamenlijk de hervormingen door te voeren. Voor Gorbatsjov en de Sovjetrepublieken is het nu alles of niets.

D.E. Ernste